

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.1.03

УДК 342.5

Топчій В. В.,

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
директор навчально-наукового
інституту права Державного
податкового університету
ORCID: 0000-0002-1726-9028*

Колб О. Г.,

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, професор
кафедри кримінального права та
процесу Державного податкового
університету
ORCID: 0000-0003-1792-4739*

Коваленко В. В.,

*кандидат юридичних наук,
докторант відділу проблем
державного управління та
адміністративного права Інституту
держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
ORCID: 0009-0009-8283-9267*

ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА – НАЙБІЛЬШ ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

У даній науковій статті здійснено аналіз правозастосовної та судової практики, які пов'язані з реалізацією конституційного принципу верховенства права, а також за його результатами сформульовані науково обґрунтовані висновки щодо соціально-правової природи існуючих у зв'язку з цим в Україні проблем. Зокрема, встановлено, що у деяких випадках суб'єкти нормотворчості, всупереч конституційним засадам діяльності судів, присвоюють собі функції правосуддя шляхом відміни рішень судів, які набрали законної сили і підлягають виконанню органами законодавчої та виконавчої влади в нашій державі.

Визначено також, що однією з детермінант, яка сприяє вчиненню зазначених правопорушень, є неналежний судовий контроль за виконанням іншими суб'єктами прийнятих ними рішень, що, у свою чергу, знижує рівень ефективності захисту прав та законних інтересів громадян в Україні.

Доведено, що у такий ситуації назріла необхідність створення реального правового механізму забезпечення реалізації на практиці як принципу верховенства права, так і в цілому інших норм Конституції України, позаяк це є необхідною системною умовою сталого розвитку України, і в умовах воєнного стану, і в післявоєнний період.

Виходячи з отриманих результатів аналізу рішень Європейського суду з прав людини з означеної проблематики, у тому числі й тих із них, що стосуються України, констатовано, що подальша протиправна діяльність інших органів державної влади, а також не реагування судової влади на такі юридичні факти не тільки підривають авторитет нашої держави на міжнародній арені, але й створює суб'єктивні перешкоди для реалізації нею Євроінтеграційних і Євроатлантичних намірів щодо членства в Європейському Союзі та НАТО, що визначено в Конституції України найбільш актуальним завданням і формами забезпечення її сталого розвитку.

Ключові слова: принцип верховенства права; Конституція України; органи державної влади; судовий контроль; правосуддя; юридична відповідальність; дія законів у часі.

Постановка проблеми. Як свідчить практика, останнім часом в діяльності деяких органів державної влади (ст. 6 Конституції України) все частіше порушується принцип верховенства права, а також вчиняються спроби на законодавчому рівні привласнити функції правосуддя в нашій державі, що недопустимо як з огляду конституційних положень, які забороняють такі дії (ст. 124 Основного закону), так і з огляду закріплення зазначеного принципу як фундаментального (основоположного) в нормах міжнародного права [1, с. 125-127], які відповідно до вимог ст. 9 Конституції України стали частиною національного законодавства України.

Сутність цієї проблеми полягає у тому, що у всіх цивілізованих державах світу принцип верховенства права є найбільш ефективним засобом забезпечення сталого їх розвитку та охорони прав, законних інтересів і свобод людини і громадянина [2].

Без сумніву, що це питання є актуальним й для України, врахову-

ючи, що серед системних вимог, які пред'являються до неї у зв'язку з реалізацією нею у сьогоденні конституційно визначених цілей щодо членства нашої держави у Європейському Союзі (ЄС) та Північно-Атлантичному альянсі (НАТО). При цьому варто вказати, що у зазначених міжнародних структурах принцип верховенства права тлумачать як системне дотримання державою членом наступних його складових елементів, а саме: 1. Законність, включаючи прозору, з'ясовану (таку, що має пояснення) та демократичну процедуру надання юридичної сили актам права, яка неухильно забезпечується на практиці. 2. Юридичну визначеність, тобто таку побудову правових норм, яка за змістом їх тексту є доступною для розуміння громадянами. 3. Заборона свавільності, тобто недопустимість ухвалення державними органами істотно несправедливих та необґрунтованих рішень. 4. Доступ до правосуддя в особі незалежних і безсторонніх судів, включаючи й здійснення ними

відповідного контролю за виконанням прийнятих ними рішень. 5. Дотримання прав людини. 6. Недискримінація та рівність перед приписами права, тобто вимоги закону мають застосовуватись до всіх однаково і послідовно виконуватись (так звана «формальна рівність») [3, с. 16-22]. Саме за зазначеною «методологією», як видається, й слід оцінювати зміст законодавчої, правоохоронної та правозастосовної, включаючи судову, діяльності в Україні.

Враховуючи існуючі в нашій державі проблеми, що пов'язані з порушенням конституційного принципу верховенства права (ст. 8 Основного закону), *метою* даної наукової статті є доведення необхідності на всіх рівнях діяльності органів державної влади в Україні суворого та безальтернативного дотримання зазначеного принципу – як необхідного та об'єктивно обумовленого правового засобу забезпечення сталого розвитку нашої держави в умовах воєнного стану [4] та у післявоєнний період її функціонування.

Натомість, *головним завданням* цієї роботи є на прикладі аналізу протиправної діяльності органів Пенсійного фонду України (ПФУ), обґрунтування підвищення рівня юридичної відповідальності за порушення конституційних засад функціонування судової влади в нашій державі у контексті забезпечення безпечних умов життєдіяльності будь-якої особи в умовах сталого розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання конституційних основ діяльності судової влади в Україні у сенсі їх сталого розвитку та дотримання при цьому принципу верховенства права є предметом

активних доктринальних пошуків таких учених, як: М. О. Баймуратов, М. С. Кельман, В. П. Колісник, П. М. Любченко, О. О. Майданик, О. В. Марцеляк, О. В. Петришин, О. В. Пушкіна, В. М. Шаповал та ін.

Поряд з цим, у контексті існуючих у сьогоденній законодавчій та правозастосовній практиці проблем комплексних наукових досліджень з питань, пов'язаних із забезпеченням сталого розвитку України в умовах воєнного стану та у післявоєнний період, досі не проведено, що й стало вирішальним при виборі предмета даної наукової статті.

Постановка завдання. Враховуючи існуючі в нашій державі проблеми, що пов'язані з порушенням конституційного принципу верховенства права (ст. 8 Основного закону), *метою* цієї наукової статті є доведення необхідності на всіх рівнях діяльності органів державної влади в Україні суворого та безальтернативного дотримання зазначеного принципу – як необхідного та об'єктивно обумовленого правового засобу забезпечення сталого розвитку нашої держави в умовах воєнного стану [4] та у післявоєнний період її функціонування. *Головним завданням* цієї роботи є на прикладі аналізу протиправної діяльності органів Пенсійного фонду України (ПФУ), обґрунтування підвищення рівня юридичної відповідальності за порушення конституційних засад функціонування судової влади в нашій державі у контексті забезпечення безпечних умов життєдіяльності будь-якої особи в умовах сталого розвитку країни.

Виклад основних матеріалу. Відповідно до вимог ст. 8 Конституції України в нашій державі визнається і діє принцип верховен-

ства права, тобто Основний закон має найвищу юридичну силу, а інші законодавчі та нормативно-правові акти мають прийматись на основі Конституції України та відповідати їй.

Більш того, норми останньої є нормами прямої дії, а звернення до суду гарантується безпосередньо на підставі норм Конституції України. Принаймні, так було до 01.01.2025, коли вступили у дію положення ст. 46 Бюджетного Кодексу (БК) України [5], його Прикінцевих положень та постанови Кабінету Міністрів України (КМУ) від 03.01.2025 № 1 «Про деякі питання визначення розміру та порядку виплати пенсій у період воєнного стану» [6], які, навіть з огляду професійного тлумачення норм права є такими, що суперечать ст. 8 Конституції України, та не підлягають виконанню згідно вимог ст. 60 Основного закону, позаяк за своєю суттю і спрямованістю є явно злочинними [1, с. 291].

З огляду на це, будь-які суб'єкти його правозастосування щодо протиправного обмеження прав, зокрема, у виплаті встановленого на підставі рішення суду розміру пенсії, у даному випадку підлягають відповідній правовій оцінці.

Важливими, у контексті юридичного аналізу положень ст. 46 БК та зазначеної постанови КМУ, є вимоги ст. 41 Кримінального кодексу (КК), а саме – наказ, розпорядження, закон тощо є законними, якщо вони не порушують конституційних прав, законних інтересів, свобод громадян.

Крім цього, варто мати на увазі, що згідно положень ст. 94 Конституції України, закон (у даному випадку – ст. 46 БК) набуває чинності через 10 днів після дня його

офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування.

Саме після цього строку виникають правові відносини між особами і державою. При цьому, як це слідує зі змісту ст. 58 Конституції України, закон (ст. 46 БК) не має зворотної сили і ніяких правових наслідків не може породжувати для тих осіб, які мали відповідний правовий статус. Більш того, будь-яке судове рішення ні законом, ні рішенням КМУ в нашій країні скасувати не можна.

Додатковим аргументом з цього приводу виступають положення ч. 2 ст. 64 Конституції України, у якій зазначено, що навіть в умовах воєнного стану ст. 58 Основного закону є діючою, а тому її ігнорування службовими особами державних органів – це, знову ж таки, приклад зловживання ними владою і своїми повноваженнями та є свідченням виконання явно злочинного законодавчого акту.

Зокрема, таку ж позицію з питань зворотної дії закону у часі висловив у своїх рішеннях Конституційний Суд України (від 09.02.1999 № 1-рп/99 [7]; від 13.05.1997 № 1-зп [8] та від 19.04.2000 № 6-рп/2000 [9]). Слід також вказати, що згадані рішення, відповідно до ст.ст. 97-98 Закону України «Про Конституційний Суд України», є обов'язковими до виконання [10].

У цьому сенсі звертає на себе увагу і той факт, що, як визначено в ч. 1 ст. 64 Конституції України, правосуддя в нашій державі здійснюють виключно суди.

Саме тому, а також відповідно до вимог ст. ст. 1, 4, 5 Закону України

«Про судоустрій і статус суддів» [11] та ст. ст. 2, 3, 6, 361-369, 381 Кодексу адміністративного судочинства України [12] жоден інший суб'єкт не може відмінити своїми незаконними діями рішення суду, привласнивши собі таким чином функції правосуддя.

Отже, виходячи з вимог чинного законодавства України, яке регулює діяльність судів, дії службових осіб слід вважати такими, що підпадають під ознаки відповідного складу кримінального правопорушення.

Додатковим аргументом у зв'язку з цим виступають й положення ст. ст. 1, 2, 3, 97-98 Закону України «Про Конституційний Суд України», відповідно до яких за невиконання рішень суду настає відповідальність згідно із законом.

Знову ж таки, відповідно до ст. 24 Конституції України, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

У той самий час, всупереч положенням ст. ст. 2, 4, 7 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [13] в ст. 46 БК та зазначеній вище постанові КМУ від 03.01.2025 № 1, цей конституційний принцип не дотриманий, а саме – інвалідів війни II-ї групи, інвалідів війни, захворюваність яких пов'язана з виконанням службових обов'язків, статус яких було встановлено до 2014 року не віднесли по суті до переліку ветеранів війни (ст. 4 вказаного Закону) та позбавили рівності серед інших таких категорій осіб шляхом незаконного зниження щомісячного пенсійного забезпечення. При цьому слід зазначити, що в умовах воєнного стану (ч. 2 ст. 64 Конституції України) ст. 24 Основного закону не

підпадає під правообмеження, тобто і в цьому випадку дії службових осіб органів виконавчої влади слід визнавати протиправними, позаяк згідно положень ст. 95 Конституції України, бюджетна система будується на засадах справедливості, особливо з урахуванням того, що у преамбулі Конституції України зазначено, що наша держава підтверджує свою європейську ідентичність та незворотність європейського та євроатлантичного курсу.

Поряд з цим, всупереч зазначеним конституційним нормам та положенням Консолідованої версії Договору про Європейський Союз (ЄС) (ст. ст. 2, 5, 6) [14], Північно-Атлантичного договору (НАТО (преамбула)) [15] та ст. 3 Статуту Ради Європи [16], сучасні дії державних органів підривають авторитет України на міжнародній арені та знижують у зв'язку з цим потенційні можливості нашої держави стати дійсним членом ЄС та НАТО, коли це є необхідним в умовах реальної загрози для державного суверенітету та територіальної цілісності України з боку держави-агресора російської федерації.

Саме таку оцінку дій чи бездіяльності органів державної влади України дає у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), рішення якого є обов'язковими до виконання на території нашої країни відповідно до Закону України «Про виконання рішень Європейського суду з прав людини» [17]. При цьому варто з зв'язку з цим звернути увагу на той факт, що рішення ЄСПЛ ґрунтується на положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [18], згоду на обов'язковість дії якої

надано Верховною Радою України та яка є частиною національного законодавства (ст. 9 Конституції України) і має перевагу у правозастосовній діяльності відповідно до вимог ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори» [19].

Зокрема, в ст. 1 зазначеної вище Конвенції мова ведеться про те, що Договірні сторони (включаючи Україну) гарантують кожному, хто перебуває під їх юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції, що у сьогоденній ситуації з незаконним обмеженням розміру пенсії в Україні проігноровано.

Більш того, службові особи органів державної виконавчої влади порушують у даному випадку й вимоги ст. 3 Конвенції шляхом нелюдського поводження з інвалідами війни II групи, зокрема тими особами, захворювання яких пов'язані з виконанням службового обов'язку перед Батьківщиною. Як приклад можна назвати рішення Європейського суду з прав людини, що стосується принципу рівності перед законом («Надточій проти України» (Nadtochiy v. Ukraine, заява № 7460/03), рішення від 15 травня 2008 р., «Кресс проти Франції» (Kress v. France), [GC], заява № 39594/98, п. 72, ECHR 2001-VI; «Ф.С.Б. проти Італії» (F.C.B. v. Italy) від 28 серпня 1991 року, серія A № 208-B, п. 33; «Т. проти Італії» (T. v. Italy) від 12 жовтня 1992 року, серія A № 245-C, п. 26; та «Кайя проти Австрії» (Kaaya v. Austria), заява № 54698/00, п. 28, від 8 червня 2006 року, «Руїз Торіа проти Іспанії» (Ruiz Torija et Hiro Balani c. Espagne) від 9 грудня 1994, заява № 18390/91 та ін.) [20], у яких констатовано порушення ст. 14 «Заборона дискримінації» Конвенції про

захист прав людини та основоположних свобод, а саме: користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою.

Висновки. Отже, результати аналізу ст. 46 БК та положень постанови Кабінету Міністрів України «Про деякі питання визначення розміру та порядку виплати пенсій» від 03.01.2025 № 1 дозволяють констатувати, що вказані норми права не тільки суперечать вимогам Конституції України, але й положенням Конвенції про захист прав і основоположних свобод, а також нормативно-правовим актам ЄС, Ради Європи та НАТО, підвищуючи таким чином рівень соціальної напруги в нашій державі та створюють при цьому об'єктивні перешкоди щодо реалізації конституційно визначених намірів українського народу відносно вступу у зазначені міжнародні об'єднання.

Більш того, вказана сучасна правова позиція суб'єктів законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України) підвищує у даній ситуації й рівень потенційних загроз для основ національної безпеки нашої держави, та не дозволяє у зв'язку з цим вирішати нагальні проблеми воєнного стану – збільшити кількість мобілізованих у Збройні Сили України та інші військові формування осіб та, одночасно, зменшити число військовослужбовців, які самовільно залишили військові части-

ни тощо, що ще раз підтверджує наявність у нашому суспільстві суттєвої прикладної проблеми, вирішення якої є невідкладним на всіх рівнях державної діяльності (за-

конодавчому, правоохоронному, правозастосовному, ін.), включаючи й доктринально-науковий, та є запорукою сталого розвитку нашої держави.

Список використаних джерел

1. Теорія держави і права : за ред. О. В. Петришина Харків : Право, 2014. 368 с.
2. Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері розвитку до 2030 року: рішення ООН від 17 вересня 2015 року. URL: <https://ukraine.un.org>.
3. Головатий С. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська Комісія). Доповідь про правовладдя: довідкове видання (переклад українською). Страсбург: CDL-AD (2011) 003 rev, 2011/ 91 с.
4. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.12.202 № 64/2022 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
5. Бюджетний кодекс України : Закон України від 8 липня 2010 року № 2456-VI (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
6. Про деякі питання визначення розміру та порядку виплати пенсій : постанов Кабінету Міністрів України від 03.01.2025 № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
7. Рішення Конституційного Суду України від 09.02.1999 № 1-рп/99 у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
8. Рішення Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп у справі Про офіційне тлумачення статей 58, 78, 79, 81 Конституції України та статей 243-21, 243-22, 243-25 Цивільного процесуального кодексу України (у справі щодо несумісності депутатського мандата). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
9. Рішення Конституційного Суду України від 19.04.2000 № 6-рп/2000 у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 58 Конституції України, статей 6, 81 Кримінального кодексу України (справа про зворотну дію кримінального закону в часі). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
10. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
11. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
12. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
13. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22.10.1993 № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
14. Консолідована версія Договору про Європейський Союз : Договір (ЄС). Консолідовані версії станом на 30.03.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
15. Північно-Атлантичний договір (НАТО). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
16. Статут Ради Європи : Статут від 5 травня 1949 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

17. Про виконання рішень Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
18. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція від 04.11.1950 Рада Європи. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
19. Про міжнародні договори: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
20. Рішення Європейського Суду з прав людини. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

Topchiy Vasyl, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Educational and Scientific Institute of Law of the State Tax University
ORCID: 0000-0002-1726-9028

Kolb Oleksandr, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Professor of the Department of Criminal Law and Procedure of the State Tax University
ORCID: 0000-0003-1792-4739

Kovalenko Vitaliy, Candidate of Law, Doctoral Student of the Department of Public Administration and Administrative Law of the V. M. Koretsky Institute of State and Law of the NAS of Ukraine
ORCID: 0009-0009-8283-9267

Adherence to the principle of the rule of law is the most effective means of ensuring sustainable development of Ukraine

This scientific article analyzes the law enforcement and judicial practice related to the implementation of the constitutional principle of the rule of law, and based on its results, scientifically substantiated conclusions are formulated regarding the socio-legal nature of the problems existing in this regard in Ukraine.

In particular, it has been established that in some cases, the subjects of norm-setting, contrary to the constitutional principles of the activities of the courts, appropriate the functions of justice by canceling court decisions that have entered into legal force and are subject to execution by the legislative and executive authorities in our state.

It was also determined that one of the determinants contributing to the commission of the above-mentioned offenses is inadequate judicial control over the implementation of decisions made by other subjects, which, in turn, reduces the level of effectiveness of the protection of the rights and legitimate interests of citizens in Ukraine.

It is proven that in such a situation, there is a need to create a real legal mechanism to ensure the implementation in practice of both the principle of the rule of law and other norms of the Constitution of Ukraine in general, since this is a necessary systemic condition for the sustainable development of Ukraine, both in conditions of martial law and in the post-war period.

Based on the results of the analysis of the decisions of the European Court of Human Rights on the above-mentioned issues, including those concerning Ukraine, it was stated that the further unlawful activities of other state authorities, as well as

the failure of the judiciary to respond to such legal facts, not only undermine the authority of our state in the international arena, but also create subjective obstacles to its implementation of its European integration and Euro-Atlantic intentions regarding membership in the European Union and NATO, which is defined in the Constitution of Ukraine as the most urgent task and forms of ensuring its sustainable development.

Keywords: *the principle of the rule of law; Constitution of Ukraine; state authorities; judicial control; justice; legal responsibility; effect of laws over time.*